

Marija Klobčar
Transformacija meščanske zavesti v Kamniku

V pričujočem prispevku nudi zorni kot za razmišljanje izstopajoča značilnost kamniškega meščanstva, meščanska zavest. Najpomembnejša materialna podlaga te zavesti so bile meščanske pravice, ki so jih meščani v 19. stoletju zaščitili s posebno organizacijo, Meščansko korporacijo v Kamniku. Spremljam soočenje te zavesti z nacionalno zavestjo, njuno soodvisnost in razhajanje. Prek mejnika, druge svetovne vojne, se skušam približati velikim družbenim spremembam povojnega časa. Ovređnotiti želim večplastno vlogo meščanske zavesti v teh spremembah in njeno transformacijo v času, ko navzven ni bila več pomembna oziroma nevarna. Razkrivanje vloge meščanske zavesti v Kamniku zaključujem s političnimi spremembami v devetdesetih letih in s spoznanji, ki so sledila preobratu, ko se zaradi posledic povojnih sprememb, urbanističnih posegov in problemov urbanizacije ponovno pojavi potreba po usebinski oživitvi mesta, s tem pa tudi nujnost oblikovanja zavesti, ki bi takšno oživitev omogočala in osmislila.

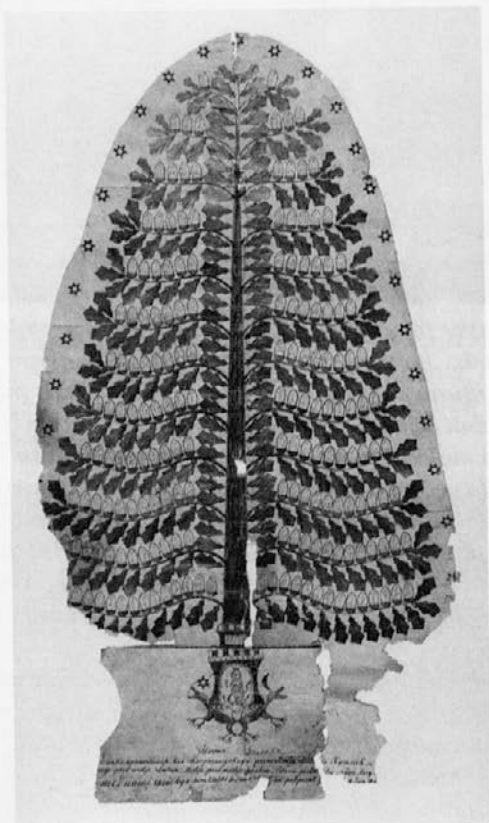
Middle-class awareness is one of the most pronounced characteristics of the middle-classes living in Kamnik. This awareness was largely based on the citizenship rights which in the 19th century were protected by a special institution, the so-called Civic Corporation of Kamnik (Meščanska korporacija). This paper examines the confrontation of this awareness with national awareness, their interdependence, and their differences. WWII, and especially the period that followed, brought about marked social changes. This was the time in which middle-class awareness was subjected to transformation and no longer posed a threat to others. Political changes of the 1990's brought on changes in people's lives. Because of these changes, increasing urbanization and doubtful urbanistic interventions the need to revitalize the town, and with that also the necessity to form an awareness which would enable such revitalization and give it sense, once again arose.

Prepoznavnost kamniškega meščanskega ponosa

Samozavedanje kamniških meščanov je v stoletjih oblikovalo več dejavnikov, najpomembnejši pa je bil sistem posebnih privilegijev. V tem pogledu je pustil največ

sledi čas pod Habsburžani. Pravice, ki jih je mesto Kamnik dobilo takrat, pa so z novimi cesarji vedno znova potrjevali in utrjevali.¹ Med temi pravicami je bila vse do druge svetovne vojne najodmevnejša pravica do uporabe obsežnih gozdov v zaledju Kamnika.²

Pravice do gozdov v Kamniški Bistrici, vrtov in gozda nad mestom so bile, vključno z nekaterimi drugimi ugodnostmi, še sredi 19. stoletja last vsega mesta. Po reorganizaciji avstrijske državne uprave se je mestna občina razširila na kmečko-delavska predmestja, s čimer naj bi bil Kamnik z njimi delil tudi ugodnosti. Tega meščani niso sprejeli in so leta 1866 pravico do bistriških gozdov zaščitili s posebno organizacijo, Meščansko korporacijo. Hkrati so bili zaščiteni posamični lastniki, saj so bile te pravice vezane na hiše in zapisane v zemljiški knjigi. Spori zaradi tega lastninjenja so trajali do druge svetovne vojne.

Pomembna podlaga meščanske zavesti v Kamniku je bilo lastništvo bistriških gozdov, lastniki pa so te pravice leta 1866 združili v posebni organizaciji, Meščanski korporaciji. – /«Slavno drevo enakopravnih hiš korporacijskega premoženja» z datumom izdaje privilegijske knjige Kamnika, 9. 3. 1528; okrog leta 1890 narisal Johan Matičič, mlinar iz Kamnika, velikost 48 x 80 cm; dokument hrani Božo Matičič, Kamnik/

¹ Božo Otarepec, Privilegijska knjiga mesta Kamnika iz leta 1528, Kamniški zbornik IV/1958, Ljubljana 1958, str. 87–103.

² Gre predvsem za premoženje, katerega glavni delež je bilo okrog 5000 ha gozdov v Kamniško-Savinjskih Alpah; več o tem Vlado Valenčič, Bistriški gozd in kamniški meščani, Kamniški zbornik 3/1957, str. 69–103.

Članstvo v Meščanski korporaciji je pomenilo pravico do ene klaftre drv letno, pravico do lesa za obnovo ostrejšja, vrt na Žalah nad mestom, posebno socialno zaščito, če bi izgubili premoženje, in še nekatere druge ugodnosti. Do članstva v korporaciji so bile upravičene skoraj vse hiše v mestu, izločene so bile le tiste, ki so v srednjem veku pripadale drugim gospodstvom, nove hiše in priključena predmestja. Imetniki teh pravic so se prav za razločevanje od drugih meščanov imenovali purgarji. Purgarski ponos je bil tako posebna oblika meščanske zavesti in je imel zelo jasno materialno podlago: meščanska zavest je bila z ustanovitvijo Meščanske korporacije jasno opredmetena. Za okoličane pa so bili purgarji vsi meščani, ne glede na članstvo v Meščanski korporaciji.

Prav zaradi načina dedovanja korporacijskih pravic se je Kamnik do 2. svetovne vojne zelo počasi širil. Kdor je imel denar, si je namreč prizadeval, da je prišel do »purgarske-hiše: s tem je postal deležen skupnega premoženja. To je vplivalo na demografski razvoj, na vrednotenje mesta in prišlekov. Leta 1900 je bilo v Kamniku 2298 ljudi, od tega 71 Nemcev in 8 prebivalcev drugih narodnosti.³ Šele ob štetju leta 1931 je število prebivalcev preseгло število izpred petdesetih let: tega leta je bilo v mestu 2548 prebivalcev.⁴ S tem je kamniška Meščanska korporacija posredno ovirala razvoj mesta – purgarske pravice so nasprotovale interesom mestne občine. Hkrati so bili Kamničani prav zaradi prostorske stiske, v katero jih je sililo teženje v mesto, veliko bolj povezani kot sicer, ta povezanost pa je blažila socialna nasprotja. Tudi ta dejavnik je povzročal, da je bila zavest pripadnosti mestu večja, kot bi ji to omogočala njegova družbena razslojenost. Tisti, ki so kupili korporacijske hiše, so se zaradi članstva v korporaciji hitreje vključili v mestno skupnost.⁵

Najpremožnejši sloj meščanstva je v Kamniku predstavljal le okoli 30 % vsega prebivalstva, živečega v mestu in v predmestjih.⁶ Najpremožnejši meščani pa še zdaleč niso bili edini nosilci meščanske zavesti. Večinoma so bili avantgarda, ki je z veseljem sprejemala tudi tradicionalne oblike, če so jim prinašale koristi,⁷ hkrati pa vnašala nove. Meščanska zavest je bila namreč socialno diferencirana: med meščane so se prav zaradi Meščanske korporacije uvrščali tudi nekateri, ki so živeli predvsem od kmetijstva – »so nosili čevlje iz svinjskega usnja in so jedli repo za zajtrk».⁸

Na meščansko zavest je pred drugo svetovno vojno vplival tudi sistem mestnih pravic, ki jih je imelo mesto kot celota, kot mestna občina. Tudi teh so se meščani zavedali, zato so čutili izredno vdanost cesarju: Kamnik so imenovali cesarsko-kraljevo mesto. »*Nad nemo ni biv noben deželan glavar, nad nemo je biv cesar.*» Meščanska zavest se je zaradi posebnih ugodnosti tako zelo povezovala z zvestobo državi oziroma cesarskemu dvoru. K starim pravicam so sodile tudi pravica do sejmov, pravica do lastne mestne policije in pravica do razglašanja obvestil z bobnom po mestu, kar so Kamničani kljub nasprotovanju nekaterih ohranili vse do druge svetovne vojne. V zavesti nekaterih prišlekov, posebno tistih iz Ljubljane, razgledanih mladih meščanov in svetovljanskih tujcev je bil zato Kamnik že pred drugo svetovno vojno majhno, vase zaprto in vase zagledano purgarsko mesto.

³ Gemeindeglossikon von Krain, Wien 1905, str. 162.

⁴ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, Knjiga I, Beograd 1937, str. 19.

⁵ Socialno strukturo in demografski razvoj v povezavi z razpetostjo med izročilo in sodobnost so obravnavani v delu Kamničani (M. Klobčar, Kamničani med izročilom in sodobnostjo. Življenje kamniških meščanov od leta 1880 do druge svetovne vojne, Ljubljana 1998, 265 str.).

⁶ Zora Torkar, Beži Ljubljana, Gradec se skrivaj, Dunaj tud' Kamniku gliha nič ni. Najpremožnejši meščani Kamnika v drugi polovici 19. stoletja, Kamnik 1996, str. 169.

⁷ Večina je težila k temu, da bi si pridobila članstvo v Meščanski korporaciji.

⁸ Avtorjev izjav zaradi varovanja zasebnosti po dogovoru z informatorji ne navajam.

Znotraj meščanske zavesti in meščanskega ponosa se je v drugi polovici 19. stoletja oblikovala tudi nacionalna zavest. Skoraj hkrati z ustanovitvijo Meščanske korporacije, leta 1868, je bila po vzoru enakih organizacij drugod po slovenskem ozemlju v Kamniku ustanovljena Narodna čitalnica. To je bila sicer organizacija meščanov, vendar je sprva poudarjala nacionalnost, ne pripadnost meščanstvu. Medtem ko je meščanska korporacija ohranjala fevdalne pravice, je čitalnica poudarjala pravico slovenskega naroda do samobitnosti. Sčasoma pa je Narodna čitalnica poleg nacionalnosti vedno bolj izražala tudi pripadnost meščanstvu: pred prvo svetovno vojno je poudarjanje nacionalnosti postalo del podobe uglednega in zglednega meščana.

Ob koncu 19. stoletja je poudarjanje nacionalnosti postalo del podobe uglednega meščana in je izražalo tudi meščansko zavest. – /Kamniški meščani – garderober Narodne čitalnice s tedaj že znanim kamniškim simbolom, majoliko, gostilničarjev in mesarjev sin v kamniških nošah pred 1. svetovno vojno/

Po vzorcih od drugod so Kamničani ustanavljali razna druga društva, ki so postala del njegove samopodobe. Ob koncu 19. stoletja so se v dotlej le socialno diferencirani meščanski zavesti pojavili politični razločki. Leta 1891 je pri volitvah v državni zbor nastopil čas liberalno-klerikalnih bojev.⁹ Ena najvidnejših posledic teh bojev je bila zamenjava mestnega grba: sveto Marjeto, zavetnico mesta, je zamenjala bajeslovna podoba žene-kače, Veronike, sicer pa je politična polarizacija postala sestavni del javne zavesti. Narodna čitalnica je razširila svoje delovanje in dobila političnega nasprotnika.

Kamniška meščanska zavest je usmerjala tudi odnos do novega in tujega: kot sedež velikega okraja je bil Kamnik politično, upravno in kulturno središče obsežnega območja, bil pa je tudi cerkvenoupravno središče. Proti koncu 19. stoletja je postal zanimiv za turizem, vedno bolj pa tudi za industrijo. Novosti so v mesto večinoma prinašali tujci in jih je Kamnik, tako kot tujce same, šele postopno sprejel. To vlogo sta imela kamniška železnica in znamenito zdravilišče, kjer so zdravili po Kneippovi metodi. Ti dejavniki pa so bolj gradili občutek pripadnosti kraju kot samo zavest.

V začetku dvajsetega stoletja sta se torej v Kamniku na zanimiv način srečevala srednji vek, ki so ga ohranjale stare mestne pravice, in kapitalizem, to pa je prinašalo svojstven preplet meščanske in nacionalne zavesti. Tega notranjega konflikta se meščani niso zavedali in so vse organizacije, ki so jih povezovale, sprejemali kot izraze svoje meščanske moči. Še vedno so namreč obstajali sloji, od katerih sta jih njihovo materialno stanje in zavest ločevala, in okolica, za katero so bili enotna privilegirana družbena skupina.

Prav v odnosu do okolice pa je kamniška meščanska zavest pred prvo svetovno vojno prišla najbolj do izraza. Najvidnejšo priložnost za soočenje meščanov in okoličanov so ponujale procesije, ki se jih tudi najpremožnejši okoličani niso smeli udeležiti v smokingu in cilindru, ker niso bili meščani. Ti oblačilni elementi so imeli namreč izreden simbolni pomen in so poudarjali družbeno ločnico med bogatimi meščani in bogatimi okoličani. Bogati okoličani prav tako niso smeli v »ekstrasobe« kamniških gostiln ali v kavarno.

V času med obema vojnoma pa je kamniška meščanska zavest vsebovala nove družbene razločke. Politična in generacijska razhajanja so bila očitnejša. Ne samo razhajanja med tako ali drugače opredeljenimi meščani, temveč tudi nasprotja med tistimi, ki so imeli določeno premoženje, in tistimi, ki niso imeli ničesar. Razhajanja so bila tudi med meščani in tovarnarji. Cilinder kot simbol meščanskega izročila si je ob pogrebnem sprevodu nadel le še vodja pogrebnega zavoda ob pogrebnih najpremožnejših Kamničanov. Hkrati je bolj svetovljansko naravnana mladina gledala na Meščansko korporacijo in na pravice, povezane z njo, kot na izrazito preživelo kamniško posebnost. Purgarstvo, tradicionalna kamniška zagledanost v lastne pravice, je bilo predvsem izraz zaostalosti in spomin na »starosvetni Kamnik«.¹⁰

V zavesti meščanov je imela vedno večjo vlogo tudi navzočnost delavcev. Veliko meščanov, predvsem mlajša generacija, je pred drugo svetovno vojno soglašalo z idejami socializma, ker so imeli do klerikalnega režima vedno večji odpor. Ta naklonjenost je bila tudi posledica generacijskih razhajanj. Soglašanje s socialističnimi idejami pa ni pomenilo tudi siceršnje povezanosti z delavci, temveč bolj avantgardno naravnost, pri nekaterih celo brez družbene opore. Pred drugo svetovno vojno je bila torej meščanska

⁹ Majda Žontar, Delovanje kulturnih društev v Kamniku od šestdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne. Kamnik 1229–1985, Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta, str. 78.

¹⁰ »Starosvetni Kamnik« je slikovito prikazal predvsem pisatelj in prevajalec Josip Suchy, (Josip Suchy, Spomini Krištofovega Pepčka, Ljubljana 1928, 156 str.).

zavest veliko bolj diferencirana, kot je bilo videti navzven, vedno večji pomen pa sta imela razgledanost in svetovljanstvo.

V času med obema vojnama je bila meščanska zavest že močno diferencirana in je odsevala nove družbene razločke. – /Uradnice, med njimi tudi meščanke, v državni smodnišnici v Kamniku v tridesetih letih; izvirnik last Frančiške Gjurin, Kamnik/

Vedno več razločkov je bilo tudi v samozavedanju Kamnika. Čeprav je bilo to pred drugo svetovno vojno večinoma enako meščanski zavesti, ga je hkrati že presevalo. Vanj so se vključili uspehi posameznikov v kulturi v ožjem pomenu besede,¹¹ v umetnosti in na športnem področju. Zaradi tekme med Kamnikom in bližnjim trgom Domžale je Kamnik kot celota čutil vedno večjo ogroženost. To pa je bil še vedno Kamnik v takšnem obsegu kot pred petdesetimi leti, saj zaradi njegovega specifičnega razvoja ni bilo ne močne delavske opozicije ne novih naselitenih območij. Kamnik je tako drugo svetovno vojno dočakal kot majhno purgarsko mesto brez zametkov urbanizacije, kot mesto z vedno bolj diferenciranim, a še vedno izrazitim meščanskim ponosom, ki je le počasi dobival poteze lokalne zavesti.

Meščanska in nacionalna zavest med drugo svetovno vojno

Druga svetovna vojna je med Kamničani ustvarila nove povezave in zasekala nove ločnice. Meščanska zavest, ki je bila tudi v purgarskem Kamniku pred drugo svetovno vojno že dokaj diferencirana, je hkrati z nacionalno ogroženostjo prišla ponovno do izraza. Izredne razmere so namreč meščane večinoma zbližale med seboj. Hkrati so prav Nemci radikalno posegli v tradicionalno purgarsko naravnost, ki so jo pred drugo svetovno vojno razgledani meščani sprejemali le še kot zanimivost.

Začetek druge svetovne vojne so meščani občutili kot veliko nacionalno ogroženost in ogroženost lastne meščanske skupnosti. Nemci so namreč prav meščanom in inteligenci

¹¹ Kultura kot dejavnost, ki obsega področje človekovega umskega, zlasti umetniškega delovanja in ustvarjanja; SSKJ 2, Ljubljana 1975, str. 526.

takoj odvzeli vse institucije, ki so branile njihovo posebno vlogo. Ukinjena je bila Meščanska korporacija, ukinjene so bile posebne pravice, ki jih je imela kamniška mestna občina, in društva. Najvplivnejše ljudi so ob začetku okupacije izselili. Na svoj način so tedaj prišla do izraza tudi razredna razhajanja, in sicer drugače, kot so bila prikazana po osvoboditvi: delavci so bili zaradi socialne varnosti sprva naklonjeni ugodnostim, ki jim jih je prinesla nemška okupacija.

Navzven je Kamnik med drugo svetovno vojno ohranil središčno vlogo. S spremembami železniškega omrežja je bila omogočena celo neposredna zveza z Dunajem. Zaradi urejene zunanje podobe so Nemci Kamnik primerjali z nemškimi mesti. *«Mušter za celo Evropo je biv Kamänk!»*¹² Mesto so predvsem komunalno urejali tudi Nemci sami.¹³ S takšnimi ukrepi so pridobili simpatije nekaterih meščanov, medtem ko se je v nacionalnem odporu vedno bolj izražal tudi razredni boj.

Simbolu kamniškega meščanskega ponosa in meščanske zavesti, stavbi Narodne čitalnice, so Nemci med drugo svetovno vojno dali nemški videz. – /Glavni trg v Kamniku med drugo svetovno vojno; izvirnik last Petra Klavčiča, Kamnik/

Odpor nižjih socialnih plasti, delavcev, se je začel po nemškem vdoru v Sovjetsko zvezo, kar je meščane jasno opozarjalo na zvezo nacionalnega odpora in revolucije. Prvi žrtvi sta bila delavca, med prvimi štirimi talci na Gorenjskem so bili trije Kamničani, ki so sodili v srednji sloj.¹⁴ Nacionalni odpor pa je zelo hitro prešel v socialno revolucijo in

¹² Nekateri Kamničani so poznali nacistično brošuro Untermensch – Podčlovek (izšla je v Berlinu med 2. svetovno vojno), kjer je Kamnik predstavljen kot mesto, primerno za življenje «evropskega človeka».

¹³ Doživljanje nemške okupacije je orisal zapis Jerneja Steleta (Jernej Stele, V Kamniku pod nemško okupacijo, KZ XV/2000, str. 203–207).

¹⁴ Kamniški občan 16/1977, št. 4, april, str. 4.

usmrtitve štirinajstih meščanov, ki so jih ubili Nemci v začetku leta 1944,¹⁵ so bile Kamničanom zelo sumljive. *«Je pršu doktor Polc tist včer k nam pa je reku: 'Glavo nosam tkóle, pod róko. Od spredej jo bojo Nemci, od zadej pa partizani.'»*¹⁶

Meščanska zavest je torej med drugo svetovno vojno postala nevarna: nasprotovala je tako interesom okupatorjev, ker je bila povezana z nacionalnostjo, kot osvoboditeljem – partizanom, ker je izhajala iz premoženja. Bolj ko se je bližal konec vojne, večja so bila razhajanja med meščani, več je bilo nezaupanja in nejasnosti. Nekateri so se zavedali novih razmer, drugi so narodnoosvobodilni boj v celoti razumeli šele po drugi svetovni vojni.

Nov odnos do meščanov – »kot je pač terjal tisti čas«

Prva spoznanja so prišla že s samo osvoboditvijo. Skozi Kamnik so prevažali skrivnostni tovor – vojne poražence – v Kamniško Bistrico, skrivnostne ali »slučajne« smrti pa so bile tudi v mestu in v njegovi neposredni okolici; najodmevnejša je bila smrt meščana, ki je bil predviden za župana. Vzrok za to ni bilo samo premoženje, temveč tudi vpliv na ljudi, v neki obliki torej tudi meščanska zavest. Meščanska preteklost z zavestjo vred je dobila izrazit negativni predznak.

Razlastitve in sodbe so bile povezane z izrednim ponižanjem za nekatere meščane. Preobrat je bil viden tako iz vseh ukrepov, ki so vzpostavljali novo oblast, kot iz usod najvplivnejših Kamničanov: ravnanje z njimi je imelo zato hkrati simbolni pomen. *«Jaz sem šla v življenju od vrha dol čist skoz vsa nadstropja!»* V interesu novih družbenih smernic so bile zato tudi resnične zasluge teh ljudi v boju proti okupatorju velikokrat pozabljene. *«Smo bli tko zajne, ampak tista svoboda je bla pa tko čudna ...»* Zgodb o ponižanjih je bilo veliko, najodmevnejše so bile tiste o aretaciji lastnika gradu Zaprice, župana Rechbacha, in o poniževanjih njegove žene v zaporu, ki je s ponosom opravljala tudi najsrpomnejša dela: *«Je mogla tistim partizanskim ženskam ribat stranišča. Pa je ponosno vzela ajmar pa cunjo, vzdignla glavo pa je šla. Je bla pa fon!»*¹⁷

V prizadevanjih nekaterih novih predstavnikov oblasti je bilo jasno čutiti, da meščanov niso želeli prizadeti le materialno, temveč globlje, v sami zavesti. *«To po vojni je tako boleče, da še zdaj ostaja mora. Za vedno bo to mora za mene. Ne to, da so nam vse pobral. To ni blo tanejhujš. So ble še druge stvari. Materialno se še zmerej da nadomestit.»* Za meščane oziroma meščanke iz srednjega sloja, ki so bili že pred vojno vajeni delati, ta prehod ni bil tako težak, medtem ko je nekatere prav to najbolj ponižalo: *«Ko enkrat za metlo primeš, nisi nikol nič več vreden!»* Lokalni spomin je ukrepe proti premožnim Kamničanom beležil in jih po svoje interpretiral, resnica pa je bila vedno javna in zasebna. Hkrati je javno mnenje zelo obsojalo tiste povojne revolucionarje, ki so med vojno sodelovali z Nemci.

Individualnim ponižanjem so se pridružili ukrepi proti skupnosti. Meščanske inštitucije se niso obnovile, prav tako ne društva. Spremenila se je vloga stavb, ki so imele za nekdanje meščane reprezentativni pomen: v stavbo Narodne čitalnice se je naselil Okrajni odbor Osvobodilne fronte, v hišo zdravnika Polca Uprava državne varnosti itn. Z novimi vrednotami so nekateri meščani navzven soglašali, vendar se z njimi niso

¹⁵ Kamniški občan 24/1984, št. 1, 16. januar, str. 3.

¹⁶ Julij Polec, zdravnik, usmrčen v Šentvidu 31. januarja 1944; informatorka govori o večeru pred njegovo aretacijo.

¹⁷ »Fon« v pomenu »von«, torej plemiškega stanu.

identificirali. *«Pokrite rihte smo bli vsi. Sej sām biv jes tut. Eno si mislu, drug si pa govoru. Dərgač pa miru nis mu pa službe nis dobiv.»*

Politične spremembe po drugi svetovni vojni so časovno sovpadale z upravno-teritorialnimi reformami: mesto je bilo samo še teritorialna enota, potrebna za oblikovanje nove politične vsebine. Posamični deli mesta, ki so imeli do druge svetovne vojne glede na mestno središče različne vrednosti, so postali enakovredne upravne enote (»teren mesto«, »teren Šutna«, prav tako Novi trg-Podgora, Perovo, Zaprice, Graben, Košiče-Žale).¹⁸ Skupnosti v posamičnih delih mesta so se povsem spremenile, spremenili so se načini druženja, z njimi pa so se preoblikovale tudi družabne navade, na primer »grabenški krepelc«.

V ekonomskem pogledu je meščane zelo prizadela ukinitvev Meščanske korporacije, ki je obsegala poddržavljenje gozdov, odvzem hiš in ukinitvev drugih ugodnosti. Podružbljenje te lastnine je imelo velik simbolni pomen. Z ukinitvijo Meščanske korporacije je bil ukinjen tudi tisti konstitutivni dejavnik kamniškega meščanstva, ki je v veliki meri gradil njihovo meščansko zavest: ta namreč ni pomenila samo pripadnosti mestu, temveč je vsebovala občutek ekonomske varnosti in samozavesti. Tudi s tem je bil zelo prizadet vrednostni razloček med meščani in okoličani.

Meščanska zavest je bila po drugi svetovni vojni tiha vez med meščani, ki jim je pomagala preseči razočaranja; brez te zavesti je razlaščenec ostala le družina. – /Bivši lastnik tovarne Eta, Stanko Žargi, z ženo in družinama svojih hčera leta 1952; izvirnik hrani Dušan Rauter, Kamnik/

Simbolni pomen je imelo ukinjanje meščanskih društev: nova društva so lahko nastajala le v okviru ali v povezavi z reorganiziranim predvojnim delavskim društvom Solidarnost.

¹⁸ Na področju Mestnega odbora OF je bilo sedem osnovnih organizacij (ZAL, KAM 46, Mestni odbor Osvobodilne fronte Kamnik, 1, Številčno stanje članstva Osvobodilne fronte, Teren mesto Kamnik, 18. 9. 1952).

S tem sta bila meščanski ponos in meščanska zavest Kamničanov še bolj prizadeta. Meščanska zavest je namreč tudi na področju kulture v ožjem pomenu besede dobila močnega političnega nasprotnika – »razredno zavest«, ki je bila sestavni del novega političnega programa.

Za obnovitev nekaterih meščanskih društev so si prizadevali tudi meščani, ki so soglašali z idejno naravnostjo novega časa in so bili sestavni del oblasti. *»Tov. Skala Alfonz. – Po sklepu seje Mestnega ljudskega odbora v Kamniku dne 17. 2. 1947 Vas Mestni ljudski odbor pooblašča, da skličete občni zbor društva Čitalnice v Kamniku. – Smrt fašizmu – svobodo narodu! Predsednik Flere Anton»¹⁹* Predvojno tradicijo meščanskih društev je nadaljevalo samo pevsko društvo Lira, ki je bilo v zavesti Kamničanov še vedno dedič Narodne čitalnice. Lira je po 2. svetovni vojni dobila dovoljenje za nadaljevanje samo zaradi posebne vloge v slovenskem merilu – kot prvo slovensko pevsko društvo, izgubila je društveno lastnino, v javnosti pa je še vedno veljala za »frakarsko«.

Z novimi političnimi smernicami je bil usklajen tudi odnos do Cerkve; poleg splošne negativne naravnosti je bilo veliko individualnih nasprotovanj, in sicer na vseh ravneh. *»Pred hišo je biv pār orehu križ pa Bog gor. Ko so cesto širāl, so Boga k drvaranc dal. Təm je pa kmal šu – edən ga je v vodo vrgu. Pār Titanu na grablah so ga našəl, Boga, našga Boga!«* Ta naprotovanja so večino prizadela, nekatere zato, ker je bila s tem kratena njihova osebna svoboda, druge zato, ker so meščani pred drugo svetovno vojno z verskimi manifestacijami najbolj izražali svoj družbeni položaj, svojo meščansko zavest. Po letu 1948 so bile procesije lahko le zunaj mesta, zvonjenje je bilo zelo omejeno. Telovska procesija je bila prenešana na Žale in Kalvarijo: *»Procesija kar lepa, samo malo dolgočasna, ker je v mestu vsako pritrkavanje zabranjeno...»²⁰* Ukinjene so bile tudi tiste šege, ki so bile vezane na cerkveni koledar in na mestni prostor. Meščani so pogrešali šege same in družabnost, ki jih je spremljala, le nekatere šege so ostale. *»Enkrət mi je edən reku, kə səm od žegna nesla: 'A maš zdej kej več?' Səm pa rekla: 'Ne, več ne, sam bojim se, de bom mela mən, če mə boš ti izev.' Səm šla pa naprej.»*

Meščanstvo je bilo s svojo zavestjo vred torej ponižano in odrinjeno na rob. *»Mami je po nacionalizaciji še nekaj časa ostala v Eti v službi kot vodja proizvodnje. Sej un niso nač znal! Vodilni so bli tist primitivci, pomočniki so bli pa tist, k so kej znal. Takoj, ko je mogla, je šla v pokoj.»* Šele ob razlastitvah so meščani kot svoje sprejeli tudi tiste prišleke, ki pred vojno mestne oblasti niso cenili in zvez z meščani niso iskali. Najvidnejši je bil lastnik tovarne usnja, Anton Knaflič. *»Je reku Knaflič, k jim je dav: 'Politično bojo spelal, gospodarsko pa ne bojo.' Pa je imu prov!«²¹* Kamničani pa so razlaščenja moralno obsodili na prikrit način: kratice novega imena za nekdanjo Knafličevo tovarno, tovarno Utok, so na primer razvezali Ukradena tovarna očeta Knafliča.

Kamnik prvega povojnega obdobja je bil torej soočenje dveh svetov. Tistega, ki je izgubljal, in tistega, ki je tako ali drugače prihajal na položaj. V mesto so prihajali ljudje, ki so doživljali krivice v prejšnjem obdobju in so jim nove razmere odpirale povsem drugačne možnosti: *»V Kamniku sem prvič jedel bel kruh.»²²* Kot novi lastniki so se

¹⁹ ZAL, KAM 94, Narodna čitalnica Kamnik, 4, Sklic občnega zbora čitalnice 19. 2. 1947.

²⁰ Župnijski arhiv v Kamniku, Kronika 1947–1958, zapisi župnika Janeza Kljuna.

²¹ Gre za podražavljenje tovarne usnja Antona Knafliča, pozneje imenovane Utok.

²² Kamniški občan 25/1985, št. 13, 23. julij, str. 5.

pojavalji ljudje, ki so imeli v narodnoosvobodilnem boju posebne zasluge: *«Kot mi je znano, da imajo prednost pri nakupu hiš zaslužni borci za časa NOB...»*²³

Hkrati je dobivalo tudi mesto kot celota nov pomen. Navzven je poudarjalo svoje simbole in se identificiralo z njimi – od malograjske kapele do izdelkov industrije. Nov pomen je dobil kamniški grb z Veroniko, ki na videz ni imel zveze z meščanskim izročilom. Pridevnik «mestni» je označeval le še pripadnost mestu: ni bilo več Kamniškega mestnega godbenega društva – postalo je del Solidarnosti – imeli pa so na primer mestno pralnico in šivalnico, kjer so po vrnitvi iz internacije zaposlili redovnice usmiljenke in so ju uporabljali tudi tisti, ki so pred drugo svetovno vojno podobna dela opravljali pri meščanih ...

Leta 1949 pa je Kamnik dobil gimnazijo; ta je vsaj nekoliko nadomestila izgubo ustanov, društev in dejavnosti, ki so izražale lokalni in meščanski ponos. S tem je v javnem mnenju znanje ponovno dobilo določeno veljavo, mladina je bila bolj povezana z domačim krajem, prav tako mladi izobraženci, kamniške ulice so zaživele ob gimnazijskih zaključnih prireditvah. Ob «predaji ključa» so se maturantje spet pojavili v smokingih in cilindrih, v kakršnih so se ob najslovesnejših priložnostih «postavljali» kamniški meščani. Simboli nekdanje meščanske moči so tako s kamniško gimnazijo dobili nov pomen.

Ustanovitev kamniške gimnazije je kljub notranjim nasprotjem ublažila izgubo meščanskih ustanov; z njo so ponovno prišli do izraza nekateri meščanski simboli. – /Predaja ključa ob maturi leta 1955; arhiv Šolskega centra Rudolfa Maistra Kamnik/

²³ ZAL, KAM 54, Obč. Odbor Zveze združenj borcev NOV Kamnik, 27–30, 1953, Prošnja za dovoljenje nakupa hiše.

Meščanstvo pa se je ohranjalo v zasebnosti: tu so bili meščani spet gospe in gospodje, ne tovarišice in tovariši. Čeprav se je po drugi svetovni vojni veliko Kamničanov odselilo, je to meščanstvo v manjših prijateljskih krogih ostajalo. Ta čas je prav tako zelo povezal potomce nekaterih meščanov, ki si sicer pred drugo svetovno vojno niti socialno niti politično niso bili blizu. V zasebnosti ni živela le družabnost, skrivaj so se ohranjale nekatere pravice: meščanom, nekdanjim članom Meščanske korporacije, so skrivaj zastoj delili celo drva iz Kamniške Bistrice. Na splošno pa sta na medsebojne odnose zelo vplivala strah in nezaupanje, saj so meščani, predvsem najvplivnejši, tudi iz lastnih izkušenj poznali delovanje tajnih služb. Razmejitev med meščansko zavestjo in vdanostjo oblasti namreč ni potekala samo med ljudmi, temveč v njih samih.

Med ljudmi pa so bile tudi vezi, ki so presenečale nekdanje meščane in motile novo oblast. *«Karo, en prov hud partizan, je neveljskemu fajmoštru zmerej njive zorav pa gnoj mu je dav. Klicali so ga na komite, je biv spomeničar, in so ga zmerjal: 'Kva ti farja pedenaš?' Pa prav Karo: 'Puštenah komunistov pa puštenah farjov je mau, mormo ukap držat! Kədər səm məd vojno k nemo pršu, m je zmer celo četo nafutrov.»*

Kljub vsem ukrepom proti nekdanjim meščanom so torej določene vrednote, z njimi pa tudi meščanska zavest, v novih političnih okvirih ostajale. Le redki meščani so si to zavest upali demonstrativno pokazati tudi navzven. *«Doktor Puclnova gospa je tud po vojni pozdravljala: 'Klanjam se.'»* Pri nekaterih pa je ostal tudi občutek večvrednosti, zaradi katerega so se še vedno čutili vzvišene: *«Hvala lepa za tako svobodo, kot je bla naša. Ampak zlomt se pa nisem pustila. Sem si misəlla: 'Dokler mam še šter pelc montelne, me ne boste!。」*

Prav meščanska zavest, ki je še vedno ostajala v zasebnosti, je torej meščanom pomagala premostiti povojne travme. Bila je brez politične in ekonomske moči in brez pravih možnosti za zunanje izražanje. Le za okoličane so bili meščani še vedno tisti, ki so imeli hiše v mestu, ki so pri mesarjih dobili najboljše meso in so hodili k maši k frančiškonom, obisk pa je s pomočjo enega od meščanov nadzorovala tudi oblast; ta služba si je namreč skrivaj našla sodelavce med samimi meščani: *«Noben ni vedu, da on ovaja, k je drugač tolk za Kamnik naredu. V kloštru na kor je hodu – tam so vsi misləl, da so najbol na varnem pred oblastjo. Tud mene so hotəl dobit, kaj vse je blo, ampak me niso mogəl, se nisəm pustila zlomt. On se pa ni znov upret, pa se je pol čist zapiv zarad tega.»*

Urbanizacija

V petdesetih letih je političnim spremembam sledila upravna reorganizacija. Leta 1952 je bilo na območju dotedanjega kamniškega okraja ustanovljenih 12 občin, ena od njih je bila tudi občina Kamnik, ki je bila mestna občina s posebnimi pravicami. Mesto je bilo razumljeno kot urbani prostor, ne kot prostor meščanov; meščanska zavest na odločitve ljudskega odbora mestne občine Kamnik ni imela vpliva. Prav tako ni vplivala na oblikovanje njegove zunanje prepoznavnosti, njegove simbolike: ta je ne glede na vso tradicijo mesta izhajala iz narodnoosvobodilnega boja. Leta 1953 je ljudski odbor sprejel odlok o razglasitvi dneva vstaje na Kamniškem, 27. julija, za občinski praznik mestne občine Kamnik. Že prvo leto so odborniki LOMO Kamnik predsedniku Josipu Brozu Titu podelili častno meščanstvo mestne občine Kamnik.²⁴ Le v tem pogledu je

²⁴ Franc Svetelj, Občina Kamnik: od narodnoosvobodilnih odborov do delegatske skupščine, Kamnik 1229–1979, str. 186.

imel pojem meščanstva tudi navzven ustrezno težo: izraz meščan je imel negativni prizvok, izraz častni meščan pa poseben pomen.

Čeprav je občina Kamnik postala mestna občina s posebnimi pravicami, se odnos do meščanov ni spremenil, spreminjal pa se je odnos do mesta kot posebnega prostora: Kamnik je namreč postajal urbano središče. V nekaterih pogledih je šele ta čas popolnoma prekinil z izročilom, celo pri šegah in navadah, ki so jih dotlej spoštovali tudi drugače misleči meščani: do leta 1951 je bil na primer božič dela prost dan, od leta 1952 naprej pa so na ta dan delali v tovarnah in imeli pouk.²⁵ Sredi petdesetih let so na robu mesta nastali prvi delavski bloki.

V petdesetih letih so na obrobju mesta nastali prvi delavski bloki, Kamnik pa je bil vedno bolj pomemben kot središče občine, ne le kot mesto. – /Severni del Kamnika leta 1962; foto Božo Matičič, Kamnik/

Mestna občina Kamnik pa je kot samostojna enota delovala le tri leta: leta 1955 se je šest dotedanjih občin združilo v novo občino Kamnik,²⁶ s čimer je imelo podeželje vedno večji vpliv na mesto. Razmerje med mestom in podeželjem se je spreminjalo, kot so se s samoupravljanjem spreminjale razmere v tovarnah. V odločanju o mestu je meščansko zavest nadomestila lokalna samouprava. O Kamniku in njegovem razvoju so

²⁵ Župnijski arhiv v Kamniku, Kronika 1947–1958.

²⁶ Svetelj, nav. delo, str. 187.

vedno bolj odločali ljudje s podeželja, bodisi da so se sem preselili ali pa so na podeželju še vedno živeli, sodelovali pa so tisti Kamničani, ki jih socialna revolucija ni zelo prizadela. To so bili večinoma potomci nižjega sloja kamniških meščanov, predvsem obrtnikov in delavcev, torej tistih, ki so bili prenizko na družbeni lestvici, da bi pred drugo svetovno vojno lahko zahajali v kavarno Narodne čitalnice ali na promenadne koncerte.

Kamnik se je v tem času začel hitro širiti. Leta 1953 je imel 3792 prebivalcev,²⁷ osem let pozneje, leta 1961, pa je imel 5062 prebivalcev, 536 stavb, med njimi tudi bloke, in 1645 gospodinjstev. Leta 1970 je bilo v mestu že 1051 stavb in 6441 prebivalcev. V tem času so Kamnik navzven opredeljevali kot zgodovinsko mesto in pomembno industrijsko središče.²⁸ Ljudje so se vedno manj poznali med seboj: družili so se v delovnih kolektivih, šolah, v interesnih skupnostih. S sabo so prinašali vrednote in navade podeželja, ki so jih v novem okolju in družbenem ozračju zelo različno ohranjali.

Kamniške meščane je najbolj prizadelo, da so pomembne vloge v javnem življenju dobivali priseljenci iz Tuhinjske doline, saj je to območje do druge svetovne vojne veljalo za zaostalo: njihovo sodelovanje v upravljanju mesta so označili s tem, da so *»Tuhinjci v Kamniku prevzeli oblast»*. Pred vojno so namreč ljudje iz Tuhinjske doline v Kamnik prihajali predvsem služiti. Navzven pa je mesto navezovalo prijateljske stike s pobratenimi mesti in iskalo zunanjo potrditev v karavanah delavske solidarnosti. Nekdanji meščanski ponos je oživel le ob stikih »frakarskega«²⁹ pevskega društva Lira s tujino. Tam so meščani spet lahko slišali: *»Sehr geehrte Herren ...»*

Le v nekaterih pogledih je mesto še spominjalo na nekdanjo skupnost. Posamezniki, predvsem ljudje iz višjega srednjega sloja – gostilničarji, mesarji in nekateri drugi obrtniki pa tudi nekateri uradniki, so še ohranjali občutje nekdanjega mesta. Pri njih so se srečevali someščani in tudi njihova zasebnost je bila še vedno na očeh javnosti. Večina meščanov po vojni ni imela več služkinj ali *»pedentarc»*, ki bi jim občasno pomagale, zato je bil vsak, ki si je to še privoščil, kljub vsem merilom sodobnosti še vedno meščan z ustreznim meščanskim ponosom. Te ljudi z njihovo zasebnostjo vred so Kamničani poznali in si jih privoščili v pripovedih, kar je še vedno kazalo na njihov višji družbeni položaj: *»Je /.../ dobila moža na služkinj. Pol je pa jokala pa upila pa ga zmerjala, on je pa reku: 'Ja – jes sām pa čist mislu, da sām na teb!'»*

To je bil čas izredno hitrih sprememb v načinu življenja, ne le za tiste, ki so se s podeželja priseljevali v mesto, temveč tudi za meščane same. Med temi so se pojavila že nova generacijska razhajanja. *»Sām hotu hišo popravt, pa taščca ni pustila: 'Pust, sej je dobār!' Pa ni dobār, hudič, sej mi napredujemo!»* Mladi generaciji so prostorske možnosti, ki jim jih je nudilo mesto, vedno manj ustrezale, nekateri mladi pari so se želeli znebiti nadzora staršev. Tudi iz teh razlogov so se odseljevali drugam. Nekateri meščani so hiše prodajali tudi iz povsem praktičnih nagibov, celo razmeroma premožni izobraženci: *»Ni mi blo takrat do tega, da bi imev to hišo. Izgubiv bi tud otroške dodatke!»* Pri večjem delu mlajše generacije je bila meščanska zavest del samobitnosti njihovih staršev, ki v novih razmerah ni imela več kaj početi. Otroci najpremožnejših staršev, ne glede na to, ali so bili meščani ali ne, so imeli nove statusne simbole in so hodili v Trst po hlače iz jeansa. Sredi sedemdesetih let se tudi frak v noši maturantov ni več pojavljal.

²⁷ Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971. Prebivalstvo (Prebivalstvo in gospodinjstva 1948, 1953, 1961 in 1971 ter stanovanja 1971), Rezultati po naseljih in občinah, Beograd 1975, str. 221.

²⁸ Krajevni leksikon Slovenije, II. knjiga, Ljubljana 1971, str. 178.

V teh razmerah pa si je tista skupina meščanov, ki so bili nosilci predvojnega javnega življenja, še vedno prizadevala, da bi obnovila sloves mesta z odmevnimi dejavnostmi. Za to sta bila poleg športa in kulture v ožjem pomenu besede politično sprejemljiva turizem in folklor. Leta 1966 je Turistično društvo Kamnik zasnovalo prireditev Dnevi narodnih noš, ki je kmalu postala najpomembnejša kamniška prireditev in njegov identifikacijski simbol. Povojna leta so močno spremenila odnos do izročila, tako do kmečkega kot do meščanskega. »Narodna noša« je pomenila oboje:²⁹ meščanom je praznik narodne noše pomenil skrito manifestacijo nekdanje meščanske zavesti, priseljencem pa je nudil domačnost, ki so jo pustili doma.

Dnevi narodnih noš so meščanom pomenili prikrto manifestacijo meščanske zavesti, priseljencem pa preoblikovan spomin na dom. – /Dan narodne noše leta 1966; arhiv Turističnega društva Kamnik/

Nadaljnja leta so zaznamovali vedno večje priseljevanje v mesto, na reprezentativni ravni pa stalno iskanje ravnovesja med ugajanjem politiki in poudarjanjem lastne lokalne samobitnosti, torej med postavljanjem spomenikov narodnoosvobodilnemu boju in spomenikov zaslužnim Kamničanom ali spominu na zgodovino mesta. O ideološko drugače naravnanih Kamničanih je bilo potrebno molčati. Ta razpon je bilo čutiti od konca šestdesetih let naprej.³⁰ Ob odprtju novih prostorov kamniške knjižnice leta 1968 je tako kamniški lokalni časopis najprej naznanil: »... Vsekakor bo to dostojen prispevek k proslavi 100-letnice ustanovitve Narodne čitalnice v Kamniku.«³¹ Ob samem odprtju

²⁹ Marija Klobčar, Resničnost in iluzije »narodnih noš«, KZ XIII/1996, str. 163–166.

³⁰ V Kamniku je bilo čutiti vpliv vlade Staneta Kavčiča (predsednik IS SRS 1967–1972).

³¹ Kamniški občan 7/1968, št. 10, dec., str. 2.

pa so posvetilo naravnali drugače: *„Poleg spomenika revolucije na vrhu klanca stoji povsem prenovljena zgradba kamniške knjižnice. V počastitev 50-letnice KPJ in dneva mladosti je dne 24. 5. 1969 po krajši slovesnosti in prisotnosti družbeno-političnih predstavnikov in gostov prerezal trak predsednik občinske skupščine /.../“*³² Kljub temu pa so Kamničani stoletnico ustanovitve Narodne čitalnice praznovali, čeprav z zamudo.³³

V teh letih si je mesto zelo prizadevalo za ureditev zunanje podobe, za povečanje turističnih zmogljivosti in slovesa navzven. Do leta 1969 je bila občina Kamnik v narodnem dohodku na prebivalca nad povprečjem v Sloveniji. Po tem letu se je to razmerje spreminjalo, v sedemdesetih letih pa je zelo narasla graditev stanovanj.³⁴ V tem desetletju je bil posebno močan dotok Neslovencev, saj je šlo za politično vodeno priseljevanje iz nekdanje SFRJ. Leta 1971 je bilo v mestu Kamnik 95,3 % Slovencev, leta 1981 pa 90,2 %.³⁵ Hkrati so se modernizirale ceste, kar je olajševalo možnost dnevne migracije.

To je bil čas razmeroma visokega družbenega in osebnega standarda, kar je ljudi odvrčalo od tihe kritičnosti povojnih let. Vedno manj je bilo potrebe po skupnem preživljanju prostega časa, saj so televizijski sprejemniki ljudem nenadoma izpolnili proste ure. To je bil hkrati čas, ki je v imenu napredka zavrgel še zadnje simbole starega Kamnika: ukinjen je bil kamniški vlak, v nekdanjem zdraviliškem parku si je zgradila prostore kamniška komunalna služba in si dala kamniški grb v svoj suhi žig. Zaradi rednih zvez z Ljubljano so potrebe po nekaterih dejavnostih v mestu bledele. Vodstvo v ljubiteljskih kulturnih dejavnostih so prevzemale bližnje Domžale, ki so postale mesto šele po drugi svetovni vojni, gimnazija, leta 1970 poimenovana po Kamničanu, generalu, pesniku in borcu za severno mejo, Rudolfu Maistru, pa je bila leta 1979 vključena v Izobraževalni center Rudolfa Maistra; generacija zadnjih maturantov je prišla na maturantski ples s svečami v rokah – *„kot na pogreb“*.

Javna pozornost je bila usmerjena k popolnemu formalnemu preoblikovanju delovanja v gospodarstvu in kulturi – od samoupravnih interesnih skupnosti do temeljnih organizacij združenega dela ipd.. Odgovornost posameznika je bila skrita za zapleteno organiziranimi skupnostmi, s tem pa je imela drugačno vlogo tudi zavest: čas, ki je bila temeljna sestavina meščanske zavesti, je zamenjala iznajdljivost. To je bil torej čas nagle transformacije načina življenja, samega mesta in zavesti, čas, ko so v imenu napredka in udobja tudi povojni ideali postajali zgodovina. Meščanska zavest je bila samo še del te zgodovine.

Kamnik kot celota je bil vedno bolj obrobjen, v nekaterih pogledih, prav v strahu pred *„razrednim sovražnikom“*, pa je prišla kamniška obrobnost najbolj do izraza: leta 1970 je na primer dekorativni gotski napis nad gostiščem izzval ostra nasprotovanja, spor o tem pa je prišel celo pred republiško skupščino.³⁶ Kamniško ozkost, čeprav politično povsem drugače naravnano kot pred drugo svetovno vojno, so nekateri ponovno imenovali purgarstvo.

Potreb po skriti manifestaciji moči nekdanjega meščanstva, ki so jo po vojni poleg športa nudile kulturne dejavnosti, je bilo vedno manj. Dogajalo se je, da je bilo na odru več nastopajočih kot v dvorani: *„Žal pa so Kamničani pokazali kaj malo razumevanja za prizadevanja tega 50-članskega orkestra. V veliki dvorani kina Doma se je zbralo le*

³² Kamniški občan 8/1969, št. 5, maj, str. 6.

³³ ZAL, KAM 94, Narodna čitalnica Kamnik, 6, Vabilo na sprejem ob 100-letnici Narodne čitalnice v Kamniku 14. 1. 1969.

³⁴ Franc Svetelj, Razvoj občine Kamnik v sedemdesetih letih, str. 192–195.

³⁵ Marko Žerovnik, Narodove in narodnostne spremembe, KZ VIII/1996, str. 7–16.

³⁶ Kamniški občan 10/1971, št. 1, str. 7.

39 (devetintrideset) poslušalcev, na odru pa je bilo 49 članov orkestra.³⁷ Sodelovanje na prireditvah ni bilo več statusni simbol, kot so ga poznali meščani, motivi novega časa pa tega niso mogli nadomestiti, čeprav so si za to prizadevali: »Zavedamo se, da bomo pospešili proces podružbljanja kulture na temelju njenega samoupravnega koncepta in poživili idejni boj na področju kulture s širokim angažiranjem kulturnih ustvarjalcev in z ustrežno mobilizacijo komunistov in vseh delovnih ljudi.«³⁸

Kamnik pa se je vse bolj širil in vedno bolj postajal spalno naselje Ljubljane. Leta 1981 je imel 8.331 prebivalcev.³⁹ Štiri desetletja so prinesla generacijsko menjavo, starih Kamničanov je bilo vedno manj, v primerjavi z drugimi narodi je v osemdesetih letih upadalo tudi število Slovencev: od 90,2 % Slovencev leta 1981 je v samem mestu Kamnik v desetih letih padlo na 84,5 %. Kot v celotni občini Kamnik je bilo tudi v samem mestu razmeroma največ Muslimanov, Črnogorcev in Makedoncev.⁴⁰

Po drugi svetovni vojni se je meščanska zavest postopno umikala lokalni zavesti, to pa je prišlo do izraza tudi na prireditvah. – /Prikaz kmečkih opravil v povorki ob Dnevih narodnih noš leta 1982; foto M. Klobčar/

Zaradi slabših bivalnih možnosti, ki so jih nudile stare hiše v mestu, so se Neslovenci kot najemniki naseljevali tudi v mestne hiše. Mesto je vedno bolj postajalo prostor za socialno obrobje, prišleki pa vrednot mesta niso cenili. V začetku osemdesetih let, ko je bilo v javnosti največ govora o oživljanju starih mestnih središč, je bilo še vedno čutiti prizadevanje, da bi Kamnik izenačili z okolico: »Kot eno temeljnih usmeritev smo oblikovali politiko hitrejšega razvoja manj razvitih krajevnih skupnosti in območij krajevnih skupnosti ter tako pričeli uveljavljati policentrični razvoj ter zmanjševanje razlik med mestom in podeželjem.«⁴¹ V mestu so skušali izboljšati le bivalne možnosti:

³⁷ Kamniški občan 12/1973, št. 6, junij, str. 5.

³⁸ Kamniški občan 15/1976, št. 9, sept., str. 4.

³⁹ Krajevni leksikon Slovenije, Ljubljana 1995, str. 507.

⁴⁰ Žerovnik, nav. delo, str. 9.

⁴¹ Kamniški občan 21/1982, št. 7, april, str. 3.

pred 1. majem leta 1986 je bila z novim mostom odprta cesta, ki je razbremenila promet skozi mesto. Predvidena revitalizacija mesta, zasnovana po tujih zgledih, pa ni dobila ustrezne podpore, le ožje mesto kot celota je bilo 15. novembra leta 1986 z odlokom zaščiteno in razglašeno za kulturni in zgodovinski spomenik.⁴²

Kamnik je tedaj že močno čutil sledove večdesetletnega nasprotovanja vsemu, kar je bilo meščanskega. Nekdanja meščanska zavest, ki je stoletja gradila gospodarski in kulturni utrip mesta, se je umikala nekakšni splošni pripadnosti mestu, ki je značilna za odnos agrarnih okolij do mestnih središč.⁴³ Zavest, ki je skrbela za usodo Kamnika, že dolgo ni bila meščanska zavest. Bila je zavest pripadnosti mestu, ki se je naslanjala na njegov zgodovinski in kulturni pomen; to je prišlo posebej do izraza ob praznovanju 750-letnice mesta. V zasebnosti, pri starejših meščanih, pa je bila še vedno zelo živa.⁴⁴

Hkrati se je vedno več dejavnosti selilo na obrobje Kamnika, kar so Kamničani dokončno sprejeli kot izumiranje mesta. Kamnik je bil le še gravitacijsko središče. Na to, da bi moral za zavest in razgledanost Kamničanov skrbeti tudi kamniški muzej, je opozarjala tudi lokalna oblast. *»Na zadnji seji občinskega komiteja ZKS Kamnik /.../ so osrednjo pozornost namenili kulturni problematiki v naši občini. /.../ Menili so tudi, da je skrb za zgodovinopisje preveč potisnjena ob stran in da v nedogled ne bi smeli pristajati na izgovore, češ da v občini nimamo strokovnjakov za to delo – vsebine dejavnosti pač ne more narekovati kadrovska struktura v kulturi.«*⁴⁵ Željá po razkrivanju lastne preteklosti, ki jih je vase zaprti kamniški muzej le delno uresničeval, je bilo vedno več, vse več je bilo ljubiteljskih dejavnosti v okviru Zveze kulturnih organizacij, ki je povezovala celotno občino.

Kritični pogledi so bili pogosti tudi na drugih področjih. Po letu 1980, po Titovi smrti, se je kritičnost pojavljala med samimi meščani, ki so bili vključeni v Zvezo komunistov. *»Konferenca kamniških komunistov. /.../ Tudi med komunisti se namreč še poraja neuresničevanje sprejetih sklepov, kritizerstvo, karierizem, kimanje na sestankih. Pa bi se ob tem veljalo spomniti na star pregovor, ki pravi, da krava nima le vimena, ampak tudi gobec in da je torej ni mogoče molsti, ne da bi jo hranili.«*⁴⁶ Sredi osemdesetih let je občina Kamnik močno izstopila iz ekonomske povprečnosti: leta 1986 in 1987 je po življenjskem standardu in stopnji akumulativnosti gospodarstva zasedla prvo mesto med 530 jugoslovanskimi občinami. Tedaj je Kamnik tudi na področju zasebnega podjetništva kazal možnosti za uspešno tranzicijo socialističnega gospodarstva.⁴⁷

Demokratizacijo in nove družbene spremembe je v Kamniku naznanila nacionalizacijska afera leta 1987: takrat so se prebivalci kamniškega predmestja Novi trg uprli nasilni nacionalizaciji zemljišč, za katero si je prizadeval kamniški politični vrh. Kamničani so ta upor čutili kot začetek poti k parlamentarni demokraciji.⁴⁸ Družbenih sprememb v

⁴² Odlok o razglasitvi starega mestnega jedra Kamnika za kulturni in zgodovinski spomenik. Uradni list SRS 42/86, 7. 11. 1986.

⁴³ Na to je tudi v širši javnosti opozarjal ekonomist dr. Bogomir Kovač, ki v okviru slovenskega projekta *Imago Sloveniae* pripada politični stranki Sebastiana Bacha. Ta smer opozarja na izredno vlogo kulture pri obnovi mestnih središč (Bogomir Kovač, *Revitalizacija mesta Kamnik – priložnost ali še ena zapravljená možnost*. KZ XIV/1998, str. 7–12).

⁴⁴ Ob prvih raziskovalnih soočenjih s Kamnikom, ob diplomskem delu, me je prav meščanska zavest, vezana na kamniške posebne pravice, najbolj presenetila (Marjanca Rličar, *Društva in prireditve v Kamniku 1914–1941*, Kamnik 1983, 88 str.).

⁴⁵ Kamniški občan 25/1985, št. 4, str. 1.

⁴⁶ Kamniški občan 19/1980, št. 24, str. 4.

⁴⁷ Kovač, nav. delo, str. 7.

⁴⁸ France Tomšič, *Pričetki procesa demokratizacije na Kamniškem*. KZ VIII/1996, str. 145–154.

Kamniku torej ni povzročil boj za ideje, torej takšna ali drugačna meščanska zavest, temveč boj za zemljo.

»Novi časi« in meščanska zavest

Ob osamosvojitvi Slovenije leta 1991 so se številnim Kamničanom odprla nova pričakovanja, ponovni večstrankarski sistem je sam po sebi obljubljal rešitev nekaterih na videz nerešljivih vprašanj. Nova oblast je takoj pritegnila v razne odbore ljudi, -ki jim je Kamnik veliko pomenil-, tako Kamničane kot okoličane. Posamezni kamniški meščani pa so se z velikim optimizmom lotili obnove specifične kamniške meščanske organizacije, Meščanske korporacije: želeli so obnoviti pravico do lastništva okrog 5000 hektarov zemlje v dolini Kamniške Bistrice.

Sprva je kazalo, da bo prav Meščanska korporacija omogočila ponovno prevrednotenje mesta. Kmalu so se pojavile pravne ovire, hkrati so nastopili problemi pri samem članstvu. Član je lahko postal vsakdo, ki je izkazal članstvo z dne 4. 11. 1946.⁴⁹ Izkazalo se je, da veliko članov ali njihovih potomcev živi drugje in od 192 upravičencev nekdanje Meščanske korporacije se jih je odzvalo le okrog 150. Ena od upravičenk je bila tudi Občina Kamnik.⁵⁰ Za ponovno vzpostavitev Meščanske korporacije so si zelo prizadevali tudi meščani, ki jih družbene spremembe po drugi svetovni vojni niso motile. V ozadju teh prizadevanj so bile bolj kot meščanska zavest nekdanje meščanske pravice.

V tem času je mesto spreminjalo tudi zunanjo podobo. Vse več je bilo zasebnih trgovin, vse več je bilo denacionalizacijskih postopkov, pri katerih so koristi posameznika nasprotovale koristim mesta. Zaradi denacionalizacije so se zapirali trgovine in lokali.⁵¹ Nekateri meščani, ki jim je bilo odvzeto premoženje, tudi po teh spremembah oblasti niso zaupali: *»Še zdaj se bojim plave kuverte.«* Hkrati se je pojavila bojazen, da bo popravljanje starih krivic povzročilo nove, zato del javnosti ni soglašal z vračilom premoženja. Vedno manj je bilo namreč tudi ljudi, ki bi bili tako ali drugače vezani na nekdanji purgarski Kamnik: popis prebivalstva leta 1991 je pokazal, da živi od rojstva v Kamniku manj kot polovica prebivalcev, veliko od teh pa je bilo rojenih priseljenim staršem. Od 9695 prebivalcev jih je bilo namreč 4414 od rojstva v Kamniku, 1498 prebivalcev je bilo iz drugih krajev kamniške občine, 2937 iz drugih slovenskih občin, 728 iz drugih republik nekdanje Jugoslavije, 78 iz tujine, izvor štiridesetih pa ni bil znan.⁵²

Mesto Kamnik se je v letih po drugi svetovni vojni demografsko, socialno, ideološko in nacionalno zelo spremenilo. To so pokazale tudi državnozborske volitve, saj so v Kamniku največ glasov dobile stranke, ki v veliki meri izhajajo iz političnih elit nekdanjega režima.⁵³ Z denacionalizacijo so prišli do izraza novi socialni razločki. Iz navedenih razlogov javno mnenje ni bilo naklonjeno ponovni vzpostavitvi Meščanske korporacije.

⁴⁹ Statut za upravljanje in uživanje skupnega premoženja upravičencev »Meščanske korporacije« Kamnik, sprejet 29. 3. 1994.

⁵⁰ Poročilo dipl. inž. Bojana Pollaka z dne 14. 3. 2001.

⁵¹ V nekaterih primerih je razlog za to dolgotrajnost denacionalizacijskih postopkov, v drugih pa visoke najemnine, ki so jih od najemnikov po denacionalizaciji zahtevali lastniki.

⁵² Zavod RS za statistiko, Popis 1991, Prebivalstvo, ki od rojstva živi v naselju stalnega prebivališča, ter priseljeni glede na območje in leto priselitve po naseljih in občinah.

⁵³ Peter Repolusk, Državnozborske strankarske volitve na območju občine Kamnik v letih 1992 in 1996. KZ XIV/1998, str. 29–36.

Probleme meščanske zavesti in vračanja premoženja je v devetdesetih letih odprla ponovna ustanovitev Meščanske korporacije Kamnik. – /Občni zbor Meščanske korporacije Kamnik leta 1994; foto M. Klobčar/

Večplastni problem izumiranja mestnih središč, v Kamniku najbolj viden v zaprtem delu mesta, izraža veliko spremembo zavesti meščanov in okoličanov. Mesto živahneje zaživi le še ob prireditvah, ki pa so nekdanjim meščanom tuje. – /Mladina iz Tunjic ob -pokopavanju pusta- v Kamniku na Šutni na pepelnično sredo leta 1994; foto M. Klobčar/

Celo ponovna oživitev verskih manifestacij, predvsem procesije v mestu, med ljudmi ni bila deležna takšnega odobravanja, saj marsikdo ne čuti več notranje potrebe po zunanjem izražanju verske pripadnosti.

Kamnik ob ponovni vzpostavitvi večstrankarskega sistema torej ni bil več stari Kamnik, ki je imel svoje središče in svoje obrobje, svojo elito in svoje družbeno dno. Meščanska zavest je bila samo eno od občutij pripadnosti mestu, ki so mu prizadevanja posameznikov »za korist mesta« postala enakovredna. O Kamniku z enakim ponosom govorijo meščani in okoličani, domačini in priseljenci. Prav meščanska zavest pa se je ob novih družbenih spremembah izkazala za ljubosumno varuhinjo nekdanje elite; povzročala je individualne spore med tistimi meščani, ki so se kljub nekdanjim socialnim razločkom v času socializma povezali. Pripadniki nekdanjega družbenega sloja so tiste, ki pred drugo svetovno vojno tja niso sodili, ponovno gledali drugače: »*On ni kamniški meščan. Kakšen kamniški meščan! Nikol ni plesov – plesat ne zna! Nikol ni plavov – plavat ne zna!*«

Meščanska zavest, vezana na oddaljeno zgodovino mesta, danes v preoblikovani podobi živi le še na simbolni ravni. – /Začetek spreveda ob Dnevih narodnih noš leta 1995; foto M. Klobčar/

Huda streznitev po osamosvojitvi je bilo gospodarsko nazadovanje. V obdobju gospodarske in politične tranzicije v letih 1990 in 1991 se je Kamnik znašel pred razvojnimi dilemami, ki jih niti gospodarsko niti politično ni znal reševati: tradicionalna industrija je bila tehnološko preveč zaostala, da bi se lahko preusmerila na zahodne

trge, prav tako ni bilo novih alternativnih rešitev. Mesto Kamnik je torej v devetdesetih letih doživelo klasično gospodarsko krizo deindustrializacije.⁵⁴ Na njegovem obrobju, ob novi kamniški obvoznici, pa je nastalo novo nakupovalno središče s prijetnimi majhnimi gostinskimi lokali.

Tako kot je na samo mesto vplival ekonomski položaj širše občine, tako ga je prizadelo izgubljanje privilegiranega položaja v primerjavi z bližnjimi mesti. Kamnik je v tem času vedno bolj postajal spalno naselje Ljubljane, dokončno pa je izgubil tekmo z bližnjimi Domžalami, ki imajo status mesta šele pol stoletja. Ob spremembah v novi državi Kamnik ni dobil statusa mestne občine.⁵⁵ Občina z manjšimi spremembami ohranja nekdanje meje: le skrajno zahodni del se je leta 1999 odcepil. Problemi mesta so torej le del problemov celotne občine, kar vpliva tudi na zavest meščanov. V gospodarskem pogledu Kamnik nazaduje: glede na lastne prihodke je bila občina Kamnik leta 1995 na 31., leta 1996 pa na 42. mestu v Sloveniji.⁵⁶

Ob propadajoči industriji Kamnik ni znal izkoristiti turističnih možnosti. Prav tu se je pokazalo, da ni ne ustrezne zavesti ne prave podjetniške moči za obnovev turističnega sijaja mesta. Najpomembnejša kamniška turistična prireditve, Dnevi narodnih noš, je tudi v novih razmerah ostala: preveč je bilo namreč razlogov za ohranjanje te prireditve, tako osebnih kot komercialnih. Meščani sami pa so prireditve vedno bolj odklanjali: kot množična prireditve je namreč na zgovoren način opozarjala, da so vzroki za njeno živost v problemih urbanega življenja, ne v izražanju mestnega sveta.

Nad vlaganji v mestu so bili razočarani tako poslovneži kot načrtovalci prenove starega mestnega središča. Aktivno prebivalstvo se je zmanjševalo, starostna struktura je bila vedno slabša. V mestnem središču ni bilo dovolj privlačne trgovske in poslovne ponudbe, kupna moč prebivalstva pa je zaradi slabšanja gospodarskih razmer v občini padla. Temu se je pridružila še prometna zapore Šutne,⁵⁷ nekdanjega predmestja, ki je v zadnjih sto letih postal del mestnega središča. S to zaporo in z zgraditvijo obvoznice je Kamnik po petdesetih letih dobil možnosti za ponovno oblikovanje osrednjega komunikacijskega prostora. Obisk trgovin pa se kljub temu ni povečal, prav tako zaprt mestni predel, Šutna, ni postal prostor za sprehode in srečevanja meščanov. Odmiranje Šutne je dokončno razkrilo današnjo podobo Kamnika, medsebojne odnose in zavest Kamničanov.

Glede na medsebojne odnose prebivalcev in njihovo povezanost z mestom ima Kamnik danes vse značilnosti urbanega središča: ljudje se slabo poznajo med seboj, sami meščani pa se velikokrat umikajo v anonimnost. Celo pogrebi, ki so bili še pred nekaj desetletji zadnja manifestacija pokojnikovega ugleda, so postali večinoma zasebni – »pogrebi v ožjem družinskem krogu«. Meščani ne potrebujejo več zunanjih izrazov svoje družbene moči, meščanska zavest je le še stvar zasebnosti, včasih celo izrazitejša pri ljudeh, ki so se iz Kamnika odselili drugam. Bolj ko je zamirala podoba starega Kamnika, bolj je postal zanimiv za raziskovanje: raziskavam društev iz osemdesetih in

⁵⁴ Kovač, prav tam.

⁵⁵ Od leta 1995 imajo z novo upravno organiziranostjo občine le del pristojnosti.

⁵⁶ Anton Tone Smolnikar, Pet let lokalne samouprave – smo izkoristili možnosti za hitrejši razvoj, KZ XV/2000, str. 7–18.

⁵⁷ Vzroke za nazadovanje je v omenjenem članku razčlenil dr. B. Kovač in jih prikazal Kamniku, nakazal pa je tudi pomen kulture kot alternativno rešitev.

začetka devetdesetih let⁵⁸ sta se pridružili dve raziskavi življenja Kamničanov, ki vsaka s svoje strani osvetljuje življenje kamniških meščanov.⁵⁹

O meščanski zavesti v Kamniku tudi glede na število prebivalcev v starem mestnem jedru in glede na njihovo starostno, nacionalno in poklicno strukturo danes komaj še govorimo. Za mestno središče je značilna vedno redkejša naseljenost, hkrati pa je več hiš praznih, posebno v severnem delu. V hišah, kjer je pred 2. svetovno vojno živelo več družin, je danes ponekod en sam stanovalec. Leta 1999 je bilo tako v krajevni skupnosti Kamnik Center, ki poleg starega dela Kamnika obsega tudi naselje blokov v severnem delu mesta in novo naselje na severozahodu, 2512 prebivalcev, leta 2000 pa 2489,⁶⁰ torej le nekaj več, kot jih je imelo pred sto leti s predmestji vred. Nekatere slabo vzdrževane hiše v mestu nudijo poceni stanovanja socialnemu obrobju, tudi pribežnikom.

Tudi Meščanska korporacija ni dosegla kaj več kot sprejem statuta.⁶¹ Čeprav njeni člani vidijo v njej predvsem materialno korist⁶² in je veliko njenih upravičencev drugeje, pa je Meščanska korporacija vendarle edina organizacija, ki ima v sebi naboj meščanske zavesti in upa, da bo z vrnitvijo premoženja omogočila tudi revitalizacijo mesta.

Zaključek

V povojnih letih meščanstvo v Kamniku ni imelo politične in materialne moči, imelo pa je zavest, ki je marsikomu pomagala preživeti. Po obnovitvi strankarskega sistema pa imajo potomci kamniških meščanov ponovno politične in materialne možnosti za delovanje v družbi, nimajo pa več zavesti, ki bi jih združevala kot posebno skupnost in jim nalagala odgovornost za usodo mesta.

Čeprav ima Kamnik pomembno zgodovino in je njegovo središče razglašeno za kulturni in zgodovinski spomenik, je namreč v njegovi današnji podobi čas zadnjih petdesetih let pustil izredne sledi. Mesto tako zaradi številnih vzrokov ni več vrednota, je le prostor s posebno dediščino in posebnimi zahtevami. Spreminjanje strukture prebivalcev in transformacija načina življenja nasploh sta spremenila tudi zavest. Meščansko zavest tako danes vedno bolj nadomešča lokalna zavest, ki jo ohranja predvsem inteligenca. Ta si prizadeva za ohranitev, napredek in ugled Kamnika kot celote.

Lokalna zavest je odvisna od številnih dejavnikov, ki oblikujejo javno mnenje. Ugled mesta je vedno bolj odvisen od ugleda posameznikov. Pri tem ni več pomemben posameznikov izvor, temveč njegovi uspehi, njegov prispevek k uspehu skupnosti. To so danes v največji meri domači umetniki, medijsko znane osebnosti, uspešni športniki

⁵⁸ Majda Žontar, *Delovanje kulturnih društev v Kamniku od šestdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne*. Kamnik 1229–1985, str. 75–88.

Marjanca Ptičar, *Društva in prireditve v Kamniku 1914–1941*, Kamnik 1983, 88 str.

Zora Torkar, *Narodna čitalnica v Kamniku od šestdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne*, Kamnik 1991, 64 str.

⁵⁹ Zora Torkar, *Beži Ljubljana, Gradec se skrivaj, Dunaj tud' Kamniku gliha nič ni*. Najpremožnejši meščani Kamnika v drugi polovici 19. stoletja, Kamnik 1996, 188 str.

Marija Klobčar, *Kamničani med izročilom in sodobnostjo. Življenje kamniških meščanov od leta 1880 do druge svetovne vojne*, Ljubljana 1998, 265 str.

⁶⁰ Upravna enota Kamnik, Prijavno-odjavna služba, Register prebivalcev.

⁶¹ Statut Meščanske korporacije je bil sprejet 29. 3. 1994.

⁶² Člani bi dobili predvsem dividende v vrednosti ene klafre drv letno in les za obnovo ostrejša vsakih petdeset let.

pa tudi društva. Pomembne so utečene prireditve; tem so se zadnja leta pridružili še tako imenovani srednjeveški dnevi, ki skušajo oživiti sloves Kamnika v času največje slave.

Vlogo meščanske zavesti torej danes skuša prevzeti lokalna zavest. Nekateri posamezniki, ki razmišljajo o Kamniku in njegovi viziji, zgodovinske, ekonomske in kulturne prednosti Kamnika čutijo tudi kot oviro pri njegovi orientaciji v bodočnost. Lokalna oblast skuša na razne načine pomagati razvoju mesta, mnenja o uspešnosti njene usmeritve pa se zelo razlikujejo. Razgledani posamezniki se zavedajo, da bi bilo mestu potrebno vrniti pomen gravitacijskega poslovnega in kulturnega središča, ki je pogoj za pridobivanje novih mlajših meščanov in spremembo načina vedenja sedanjih mestnih prebivalcev. Zavedajo se, da je prostorska ureditev pogoj za novo trženje mesta, razvoj pa bi omogočila sprememba kulture in vrednot ljudi. Mesto naj bi dobilo svojo »blagovno znamko«, ki bi bila dovolj prepoznavna v slovenskem in širšem srednjeevropskem prostoru.⁶³ Tudi iz teh razlogov se ob najnovejših ureditvenih posegih v Kamniku ustanavlja društvo za oživljanje starega mestnega središča.

Mnenja tega gibanja, ki skuša središču mesta ponovno dati kvaliteto mestnega prostora, so osredotočena na meščansko zavest. Ta naj namreč ne bi bila le značilnost neke družbene skupine, temveč gonilna sila, ki bi bila sposobna preseči materialne koristi in zgodovinske krivice, hkrati pa naj bi bila tudi moč, ki bi v mesto privabila nove meščane. Po petdesetih letih zanikovanja naj bi bila torej meščanska zavest program, ki bi v času informacijske družbe in globalizacije rešil mesto in s tem Kamnik kot celoto. Utopičnost tega programa pa bi lahko zmanjšala le vrnitev premoženja Meščanske korporacije, vendar ne posameznikom, temveč vsemu mestu. To pa ne bi ustrezalo ne državi, ki premoženja ni pripravljena vrniti, ne upravičencem korporacije, ki ne čutijo več pripadnosti skupnosti. Prav to pa je bila namreč meščanska zavest.

Informatorji

Meta Blatnik, Kamnik, Šutna 37, roj. 2. 11. 1920, upokojenka
 Dr. Albert Čebulj, Kamnik, Medvedova ulica 28, roj. 25. 3. 1918, upokojenec
 Nada Dolenc, Kamnik, Maistrova ulica 14, roj. 8. 6. 1910, upokojenka
 Tončka Hribar, Kamnik, Novi trg 42, roj. 3. 6. 1922, upokojenka
 Peter Klavčič, Kamnik, Ljubljanska c. 3 c, roj. leta 1913, upokojenec
 Ljudmila Klemenčič, Kamnik, Šutna 27, roj. 4. 6. 1905, upokojenka
 Aleš Koželj, Kamnik, Šutna 9, roj. 16. 7. 1934, upokojenec
 Dr. Miloš Levičnik, Ljubljana, Ruska ulica 1, roj. 12. 10. 1913, upokojenec
 Minka Malič, Kamnik, Tomšičeva ulica 19, roj. leta 1912, upokojenka
 Božo Matičič, Kamnik, Trg svobode 8, roj. leta 1926, upokojenec
 Vinko Perčič, Kamnik, Prešernova ulica 9, roj. 8. 3. 1929, upokojenec
 Jožefa Perko, Kamnik, Šolska ulica 6, roj. 14. 9. 1914, upok. učiteljica
 Dušan Rauter, Kamnik, Šlakarjeva pot 1, roj. 25. 4. 1917, upokojenec
 Marija Ramovš, Ljubljana, Mucherjeva ulica 4, roj. 11. 1. 1928, upok. učiteljica
 Demeter Sadnikar, Kamnik, Usnjarska cesta 14, roj. 21. 12. 1917, živinozdravnik v
 pokojju

⁶³ Kovač, nav. delo, str. 8–9.

Niko Sadnikar, Kamnik, Šutna 33, roj. 19. 4. 1916, zdravnik v pokoju
 Minka Sluga, Kamnik, Žale 4, roj. 25. 3. 1915, gospodinja

Summary

Transformation of Middle-Class Awareness in Kamnik

In the past, middle class awareness was one of the most characteristic elements of Kamnik's townspeople. Caused by a number of material advantages, it was especially emphasized by the Civic Corporation of Kamnik. Established by the townspeople of Kamnik and the heir of feudal rights, this organization owned about 5000 hectares of woods in the hinterland of Kamnik. From the middle of the 19th century it was faced with more contemporary wishes of the townspeople who began to stress their nationality. This awareness gradually became part of and intertwined with the middle-class awareness, and the latter in turn shaped national awareness. Yet the townspeople were not unified even before WWII because of social differences between them.

During WWII the awareness of belonging to the middle class became more unified once again. Yet it also became dangerous: since it was linked to nationality it was against the interests of the occupiers, but since it was based on property it contradicted the liberators as well. Occasionally, both sides even joined their forces in order to attain a certain goal.

The period after the war brought denationalization. Townspeople lost their property and their dignity, and their activities in the Civic Corporation were forbidden. Although belonging to different political orientations, they were now united by their common middle-class awareness; even though it was no longer based on property, it nevertheless separated them from the newly-formed social elite. This awareness was expressed in privacy, and through activities which have always been the status symbol of the wealthy – plastic art and music. Giving them a feeling of belonging to the community, this awareness helped them survive the trauma of post-war years.

In the 1960's the town grew, and generational differences and the rapidly changing way of life brought about the changes in people's attitude toward their town, and in their middle-class awareness. Due to poorer housing facilities life in the town was no longer prestigious, and the town center became populated with people from the social edge. Aside from previous political reasons for stepping back into privacy the middle-class townspeople now had other reasons to do so, and in doing so they were no different from the newcomers: this was the era of the individual, so characteristic of urban areas. As a community the town of Kamnik became alive only during the event called Folk Costume Days (*Dnevi narodnih noš*); to the original townspeople this event denoted an overt manifestation of middle-class awareness, while to newcomers it offered a replacement for the domesticity they had had in their original homes.

The changes occurring in the 1970's affected the whole social structure. The responsibility of an individual became masked by a whole range of complexly structured communities, and middle-class awareness acquired a different role; honor, the basic element of this awareness, was replaced by ingenuity. This was the time of rapid transformation of lifestyle, of the town itself and of people's awareness, a period in which in the name of progress and comfort post-war ideals became history. Middle-class awareness became but part of this history.

After the multi-party system was restored once again in the 1990's and expectations ran high, disappointment followed on several levels. In the years following the Second World War, as the generations changed and some people left, the population structure changed. The newly-organized Civic Corporation revealed the results of post-war processes: people moving away, heritage problems, the attitude of townspeople toward common property. Numerous houses which had right of succession to the property of the Civic Corporation, were now owned by those who after WWII were against the middle classes. Because of their different origins or different political orientation some of the citizens of Kamnik parted ways once again. In these new social circumstances the middle-class awareness turned to be a jealous guardian of the former elite. The organization of the Civic Corporation did not go beyond the adoption of its statute.

Middle-class awareness of belonging to Kamnik has therefore been given a new opportunity, but now it became clear that since the community from which it had arisen and which it helped to build and shape, no longer existed; with that, the awareness itself almost ceased to exist. Nowadays it is but a feeling of an individual, sometimes even more clearly felt by those who have moved away. In town proper it has been replaced by the local awareness, by a feeling of belonging to the broader community; this feeling, however, cannot save the slow dying of the town.

This dying of the town center has drawn attention to all the problems the town of Kamnik encountered during the last decades. Imminent is the formation of a community that would feel connected to the town, and at the same time would give rise to the formation of a new middle-class awareness. This awareness would help prevent the further dying of the town, and could also prevent missed urbanistic ventures in its vicinity. Albeit somewhat utopical, this program can be realized only by re-establishing the Civic Corporation; its program, however, should not emphasize the return of lost property to Kamnik's individuals, but should serve the town and its revitalization. Yet this will probably be embraced neither by the state refusing to return this property, nor by the rightful claimants who in all likelihood would refuse to renounce part of their property for the benefit of the community.